

משכילי למברג וארץ-ישראל: על פרשה לא ידועה משנת 1816

גם פחד מן העונש אין בו כדי להביא את החסיד לכיבוד החוק; (א) כל חסיד בטוח שהממשלה אינה יכולה להטיל עליו שום עונש אם אין הצדיק מסכים לכך. הרי אם הצדיק יכול לבטל את צווי האל, ודאי שהוא יכול לבטל גם את צווייה של ממשלה חילונית. (ב) כל חבר [בכת החסידית] יכול לסמוך על תמיכתם הפעילה של כל [החברים] האחרים. הוכח כבר אילו אמצעים עומדים לרשותם, ושאינ הם נרתעים משום דבר כדי להוציא לפועל את תכניותיהם ולהחליש את הזרוע השלטונית. ראינו לצערנו בימינו דוגמאות מספיקות כיצד הם ידעו להציל מעונש את הפושעים הגדולים ביותר מביניהם. ומאיסוף הכספים עבור הארץ המובטחת, שמכך יש לכת הזאת תועלת לא קטנה, יש לנו הוכחה יומיומית שלחוקים אין כל השפעה עליהם.¹

מבוא

הקשרים בין יהודי ארץ-ישראל ליהודי מזרח אירופה שלאחר חלוקות פולין התבטאו כידוע באיסוף כספים על ידי משולחים, בתרומות ובהגירה. הקשרים הללו לא התנהלו תמיד בגלוי, והסיבה לכך הייתה נעוצה בחוקי המדינה – במקרה שלהלן, חוקי אוסטריה. מאמר זה עוסק בפרשה משנת 1816 שהיו בה כל מרכיבי הקשרים הללו, והוא מבוסס על תעודות ארכיוניות אשר נחשפות כאן לראשונה במלואן.²

1 'פרל, על מהות כת החסידים, מהדרות א' רובינשטיין, ירושלים תשל"ז, עמ' 135. התרגום שלי.

2 ארכיון המדינה ההיסטורי המרכזי של אוקראינה בלביב (Tsentral'nyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv, L'viv), HM2/8343.3, עמ' 102-167 (להלן: תיק ארץ-ישראל). ראו גם: נ"מ גלבר, 'עליית יהודים

ראשיתה של הפרשה בהוראה של הנציבות האוסטרית בגליציה להנהלת מחוז למברג באביב 1817 לחקור תלונה שנמסרה לה על פעילות של התרמה והגירה לארץ-ישראל במהלך ביקור של יהודי מארץ-ישראל בעיר. בהיסטוריוגרפיה היהודית תלונות כאלה כונו בדרך כלל הלשנות או מסירות, אבל בתכתובת הרשמית הן נקראו Anzeigen (תלונות). Anzeige (תלונה) היה המונח המשפטי להליך שהוגדר ופורט בחוק העונשין האוסטרי, הליך שחייב כל נתין שידע על ביצוע עברה להודיע על כך לשלטונות, ועל השלטונות הוטל לפתוח מיד בחקירה בעניין.³ החוק העדיף שמוסר התלונה יזדהה בשמו ויציין את מעמדו וכתובתו, אבל אפשר גם מסירת תלונות אנונימיות.

הקודקסים של החוק האזרחי הכללי ושל חוק העונשין הופיעו באוסטריה רק שנים ספורות קודם לכן, ועם פרסומם הסתיים תהליך חקיקה ארוך שהחל עוד בימיה של מריה תרזה.⁴ הקודקסים הללו הגדירו לראשונה באופן אחיד עבור כל מדינות הכתר את מערכת היחסים בין המדינה לנתיניה, על החובות והזכויות של כל צד. קודקסים אלו לא היוו חוקה מובנה המודרני, ואוסטריה לא הפכה בראשית המאה התשע-עשרה למדינה ליברלית, אבל היא הייתה בהחלט מדינת חוק (Rechtsstaat).⁵

הקיסרית האוסטרית מריה תרזה (1780-1717)

מסירת תלונות לשלטונות הייתה במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה הערוץ המרכזי של פעילות המשכילים הגליציאים במאבקם עם החסידות במישור הפוליטי.⁶ זאת לא רק מפני שהמשכילים, שרובם ככולם היו צעירים, היו חסרי כל השפעה פוליטית, אלא מפני שבאוסטריה פיקחו המנגנונים האזרחיים גם על עניינים הקשורים בדת. התלונה הייתה מכשיר פוליטי שנועד להשריש את כיבוד החוק ואת רעיון המדינה כגוף הבלעדי המסדיר את כל תחומי החיים האזרחיים, כולל תחום הדת, רעיון שהיה חדש לגמרי ולא מובן מאליו. אחד השימושים

מבוהמיה וגליציה לארץ-ישראל, ירושלים: מחקרי ארץ-ישראל, ד (תשי"ג), עמ' רמג-רנא, במיוחד עמ' רמו. גלבר הזכיר בקצרה את הפרשה ואת המקור הארכיוני הזה. לאזכור קצר נוסף ראו: ר' מאהלר, החסידות וההשכלה: בגאליציה ובפולין הקונגרסאית במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה, היסודות הסוציאליים והמדיניים, מרחביה 1961, עמ' 97.

3 Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Uebertretungen, I, Wien 1815, I, §§226-231, esp. §229, pp. 101-102

4 J. Ofner, 'Der soziale Charakter des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches (ABGB)', *Festschrift zur Jahrhundertfeier des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches, 1. Juni 1911*, I, Wien 1911, pp. 443-477 נוסף על הקודקסים הכלליים הללו פורסמו בכל אחת ממדינות הכתר חוקים המיוחדים לה, שכוננו חוקים פוליטיים.

5 H.E. Starkosch, *State Absolutism and the Rule of Law: The Struggle for the Codification of Civil Law in Austria 1753-1811*, Sydney 1967

6 מאהלר (לעיל, הערה 2), עמ' 87-131.

דיוקן הקיסר האוסטרי יוסף השני (1741-1791) בצד איור המתאר את פרסום כתב הסובלנות שלו (1781)

שנעשו בתלונה נגע לטיהור הדת משוורמריי (Schwärmerei, התלהבות אקסטטית דתית). לצורך זה גויס הסעיף בחוק העונשין שהגדיר כפשע כל ניסיון לגרום לכתתיות דתית (Sectirung).⁷

שוורמריי היה מונח מרכזי ברטוריקת הנאורות של התקופה, והוא שימש מילת גנאי לפעילותם של מגרשי שדים ובעלי כוחות על-טבעיים למיניהם ושל כתות פייטיסטיות ומיסטיות שהפכו לפופולריות באותה עת. שימוש דומה ברטוריקה זו עשו המשכילים הגליציאים שהגדירו את החסידות כשוורמריי.⁸ התבססות התפיסה הביקורתית על השוורמריי בנאורות האוסטרית מקורה במורשת היוזפינית של האבסולוטיזם הנאור, שאחד מעקרונותיו המרכזיים היה החלת סמכות המדינה גם על הכנסייה. כך לדוגמה הקיסר יוסף השני סגר מנזרים שחבריהם לא עסקו בפעילות צדקה או חינוך והחרים את רכושם, צמצם את מספר התהלוכות הדתיות הנוצריות, והגביל את מספר העליות לרגל למקומות הקדושים לקתולים. המדינה לא היססה להתערב אפילו בסידור התפילה הקתולי ובתכניות הלימודים בסמינרים לכמרים. צעדים אלה נועדו לטהר את הדת הקתולית מאמונות טפלות ומתוספות עממיות.⁹

יוסף השני, שהיה קתולי אדוק, הושפע מרעיונות הנאורות של תקופתו ונשען במדיניותו בין היתר על הפילוסופיה של כריסטיאן וולף, שראתה במדינה ריבון לגיטימי גם בתחום הדת (למעט בדוגמות הדתיות), במיוחד כאשר זה מעורב בחיים החברתיים.¹⁰ נוסף על כך במדינה קתולית

7 חוק העונשין (לעיל, הערה 3), א, §107, עמ' 51. סעיף נוסף שנעשה בו שימוש הוא הסעיף שאסר על הצטרפות לחברות סודיות, שהוגדרו בין היתר כחברות שקיומן מוסתר מן הרשויות או כאלה שקיומן ידוע להן אך לא הועברו אליהן התקנות של החברות כנדרש. ראו: שם, ב, §37, עמ' 20; §39, עמ' 21.

8 פרל (לעיל, הערה 1), עמ' 61, 62, 64, 65 ועוד הרבה. על השימוש בשיח השוורמריי בהקשר של הנאורות האירופית ראו: L.E. Klein & A.L. La Vopa (eds.), *Enthusiasm and Enlightenment in Europe* (1650-1850), San Marino, CA 1998

9 F. Valjavec, *Der Josephinismus: Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert*, Wien 1944, pp. 33-46; D. Beales, *Enlightenment and Reform in Eighteenth-Century Europe*, London 2005, pp. 237-242

10 "They [the leading figures in the Berlin Enlightenment] accepted Christian Wolff's view that it was the duty of the state to undertake measures that would further the common well-being of its citizens and viewed as legitimate the police powers that the state exercised over the material and spiritual lives of its citizens in pursuit of this goal" (J. Schmidt, 'Introduction: What is Enlightenment? A Question, Its Context, and Some

כאוסטריה לא היה סיכוי ליישום רעיונות הנאורות ללא התערבותה של המדינה, התערבות שעוררה את מורת רוחה של ההנהגה הקתולית הממוסדת. המורשת היוזפנית בעניין הדת המשיכה להשפיע בשינויים מעטים עד 1848.¹¹ המשכילים היהודים הצעירים בגליציה התבגרו בהקשר האינטלקטואלי של מורשת זו ושל רעיון מדינת החוק, ולכן ראו במדינה שותפה לגיטימית בניסיונותיהם לעצור את הזלזול בחוק ואת מה שנראה בעיניהם סחף אנטי-רציונלי ביהדות, שוורמריי בלשון הנאורות של התקופה. פרשת ההתרמה וההגירה לארץ-ישראל בשנת 1816 נקשרה בעיניהם בדיוק לדברים הללו. אבל את הפרשה הנדונה במאמר זה אין לנתק מן היריבות בין ההנהגה הדתית של הקהילה, ובמיוחד זו של הרב יעקב אורנשטיין, ובין המשכילים הצעירים, יריבות שראשיתה בשנת 1816. הרקע ליריבות היה כתב חרם אנונימי נגד בנימין נטקס ושלמה יהודה רפפורט (שי"ר) ותומכיהם ונגד הקהילות היהודיות בטרונופול ובברודי שהודבק במאי 1816 על קיר בית הכנסת הגדול בלמברג. כמה מן המשכילים ראו באורנשטיין את האחראי לחרם, אף שאחריות זו לא הוכחה.¹²

הרקע החוקי

כדי להבהיר את פרשת ההתרמות לארץ-ישראל אסקור בקצרה את החוקים האוסטריים שהייתה להם נגיעה לעניין. באשר להתרמה קבע החוק כי איסוף כספים לצדקה עבור עניים מקומיים מותר ליהודים, כמו לנוצרים, ללא צורך באישור מיוחד לשם כך. הוצאת כספים מחוץ למדינה, לארץ-ישראל או לכל יעד אחר, הייתה טעונה אישור מיוחד מהנציבות האוסטרית בגליציה, בדומה להוצאת רכוש על ידי מי שהתכוון להגר. התייחסות מפורשת לארץ-ישראל הייתה בחוק שאסר התרמה לארץ-ישראל ביום הכיפורים.¹³ ראש קהילה שאישר זאת היה צפוי לקנס בגובה הסכום שנאסף, לסילוק מתפקידו ולפסילתו מלכהן בתפקיד דומה בעתיד. אם המתרים היה יהודי זר, הוא נעצר והועבר לטיפול של הנהלת המחוז. למוסר תלונה על פעילות התרמה ביום הכיפורים הובטח פרס בגובה שליש מן הקנס.¹⁴

באשר להגירה, צו הסובלנות לגליציה משנת 1789 קבע באופן כללי כי הגירה של יהודים אחדים או משפחות שלמות תאושר תמורת תשלום דמי יציאה (Abfahrtsgeldes), בדיוק כפי שנדרש מנוצרים. קודם לכן היה על המבקש להגר להסדיר את כל חובותיו לשלטונות המקום, לקהילה ולנושים, אם

Consequences', idem, *What Is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, London 1996, p. 12; וכן: סטרקוש (לעיל, הערה 5), עמ' 118-121, 137-139.

J. Bérenger, *A History of the Habsburg Empire 1700-1918*, London 1997, p. 144 11

על פרשת החרם ראו: י' קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ב, ירושלים תשי"ב, עמ' 223-225; נ"מ גלבר, 'תולדות יהודי לבוב', אנציקלופדיה של גלויות, ד: לבוב, ירושלים תשס"ז, עמ' 217-219; ר' מנקין, החרם בלמברג בשנת 1816 – רברבנות משכילית והיסטוריוגרפיה יהודית, ציון עג (תשס"ח), עמ' 173-198.

יום הכיפורים היה אחד מימי השנה שבהם נהוג היה לאסוף התחייבויות לתרומות למען ארץ-ישראל. ראו: י' ברנאי, 'הישוב היהודי בארץ-ישראל בין השנים ת"ק-תקל"ז (1730-1770)', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ה, עמ' 151.

M. Stöger, *Darstellung der galizischen Judenschaft*, I, Lemberg 1833, p. 109, §65.15 14
מה-17 באפריל 1812 והוראה של הנציבות מה-8 במאי באותה שנה.

היו כאלה. כמו כן היה עליו למסור להנהלת המחוז תעודה אמינה על ערך הרכוש שהוא מתכוון להוציא מן המדינה. נציבות המדינה הנפיקה את אישור ההגירה לאחר שקיבלה מהנהלת המחוז את כל החומר הרלוונטי. מי שהיגר בחשאי ונתפס בדרך בלא שהיה בידו אישור של הנציבות, נשפט לפי חוקי ההגירה.¹⁵

הוראה מחוזית מה-28 באוגוסט 1812 קבעה כי האחריות להגירה בלתי חוקית של יהודים תוטל על שלטונות המקום, על מועצת הקהילה היהודית ועל הרבנים, מן הסתם משום שהמחוקק הניח שבידי אלו היכולת לסכל את הדבר מבעוד מועד. אבל השלטונות הדגישו שיש להשוות את היהודים לנוצרים בכל הנוגע להגירה, וההגירה לארץ-ישראל אכן טופלה לפי חוקי ההגירה הרגילים. אם הייתה כרוכה בהוצאת כספים, חלו עליה חוקי הענישה הכלליים.¹⁶ הוראה זו הייתה כנראה תגובה על התגברות ההגירה החשאית מגליציה לארץ-ישראל בשנת 1811, הגירה זו התנהלה במסווה של נסיעה לצורך עלייה לרגל (שדרשה רק תעודת מסע), ובאמתחותיהם של המהגרים נתגלו סכומי כסף גדולים. הנציבות בגליציה התבקשה על ידי לשכת המשטרה בווינה לברר כיצד ניתן להטיל מס על הסכומים הללו וכיצד לעצור את ההגירה הבלתי חוקית.¹⁷ בדוח מפברואר 1812 שנגע בנושא קבע הקיסר פרנץ הראשון כי 'אם העליה לא תפסק, אזי השלטונות יראו את פרנסי הקהלות ואת רבניהן אחראים על כך'.¹⁸

חוק העונשין האוסטרי עסק גם בשידול להגירה (Verleitung zur Auswanderung), ומעשה זה נכלל בפרק על עברות 'נגד ביטחון השותפות החברתית המדינית והשקט הציבורי'. כל מי שעסק בשידול נתינים של מדינות הכתר האוסטריות להגר למדינות אחרות צפוי היה למאסר של חודש עד שישה חודשים. ואם היה העבריין מחו"ל, הוא סולק מאוסטריה לאחר ריצוי תקופת העונש.¹⁹ לחוק העונשין הייתה השלכה גם על ביקור משולחים מארץ-ישראל, שכן נקבע בו כי כל המשכן זר בביתו או באכסניה יותר מעשרים וארבע שעות חייב להעביר לשלטונות את פרטי זהותו של הזר (Anmeldung).²⁰

חיים בר מודלינגר והאורח מארץ-ישראל

בתלונה האנונימית שנמסרה לנציבות האוסטרית בגליציה הואשם חיים בר מודלינגר, אחד מראשי הקהילה בלמברג, כי הוא מסייע בידיהם של יהודים מארץ-ישראל הסובבים במדינה לאסוף כספים ולהוציא מהמדינה סכומים ניכרים במטבע קשה באמתלה של תמיכה ביהודים הגרים בארץ-ישראל. נוסף על כך נטען כי מודלינגר הפך את איסוף הכספים לעסק וייסד לשם כך כמה קרנות סודיות, למשל

J. Karniel, 'Das Toleranzpatent Kaiser Joseph II. für die Juden Galiziens und Lodomeriens', *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte*, 11 (1982), pp. 55-89, esp. p. 81, §28
 16 שטגר (לעיל, הערה 14), עמ' 23-24, §17.
 17 גלבר (לעיל, הערה 2), עמ' רמח.
 18 שם, עמ' רמה.
 19 חוק העונשין (לעיל, הערה 3), ב, §37, עמ' 20; §70, עמ' 30.
 20 שם, §78, עמ' 34-35.

קרן שמעותיה הגיעו מגביית מסים הגבוהים מן המותר בעת מתן אישורים על רישומי לידות, פטירות ונישואין (מטריקלים). בתלונה תוארה בפירוט פרשה ספציפית: יהודי מארץ-ישראל בשם אביגדור קוליקובר (או: גיסה [Giesel]) הגיע ללמברג בשנת 1816 והתאכסן בביתו של מודלינגר; במבצע להתרמת כספים שאורגן למען האורח הזה חתמו תורמים את שמותיהם בספר מנויים – שנכתב עליו לצורך הסוואה 'תלמוד תורה כללית' (Talmud Thora Klulius) – ונקבו בו בסכום שהתחייבו לתרום בכל שנה ושנה. מודלינגר אמור היה לאסוף את הכספים במועד ולשלחם לארץ-ישראל באמצעות יהודים נאמנים, לאחר שניכה מהם 10 אחוזים כרווח פרטי. בשנת 1816 שלח מודלינגר את הכספים באמצעות שֵׁמֶשׁ בית כנסת מרקוס שמש (או: שיר), בשנת 1817 – באמצעות משה קנניצר (או: הרצליך), ובשנת 1818 נשלח באמצעות לייב שלומר סכום של '300# (ממה שנכתב בהמשך נראה שהכוונה לרובלים). אף אחד מן היהודים הללו לא חזר ללמברג. מוסרי התלונה המליצו לשתף בחקירה מפקחי משטרה יהודים (jüdische Polizey-Revisoren), ובמיוחד את 'המפקח הנמרץ [אברהם] אונטר', כדי להבטיח את גילוי האמת.

מפקח המשטרה במחוז למברג, פון ברזני (Brezany), קיבל את ההמלצה והעביר את החקירה לאונטר. האחראי לוועדת החקירה היה מנהל המחוז קסטיליוני (Castiglioni). החקירה התמקדה בכמה עניינים: (א) האם הגיע ללמברג בשנת 1816 יהודי מירושלים, וכמה זמן ולאיוזו מטרה התארח אצל מודלינגר? (ב) האם איסוף הכספים התבצע באמצעות ספר מנויים והיכן הספר הזה? (ג) האם נאספו כספים ונשלחו לירושלים בדרכים ובאמצעות האנשים שצוינו בידיעה?

את העדות המפורטת ביותר גבה אונטר מיהודי בשם חיים לאוב (Laub), שהתגורר ארבעה חודשים וחצי, עד 3 באפריל 1817, אצל גיסו של מודלינגר, שגר בבניין שבו גר מודלינגר, ושירת אצל אותו הגיס כמלצר. לאוב תיאר את מודלינגר כאדם המתרועע עם 'יהודים פייסיסטים המכונים חסידים' (sogenante fromme Juden Chassidims genannt).²¹ הוא העיד כי בזמן שירותו ביקרו אצל מודלינגר בעיקר ישראל ויינרב, לייב שלומר, טבל קרוכמל, השמש של רב המחוז, ופיבל רייצס, השמש של בית הכנסת הפרוורי ברובע קרקוב שבעיר. ויינרב ושלומר, ציין לאוב, כבר היגרו לירושלים. מודלינגר גם אירח בביתו מבקרים מארץ-ישראל, כמו למשל יהודי עיוור שהתארח אצלו שלושה ימים וכן יהודי בשם אביגדור קוליקובר, ששהה אצלו עשרה או שנים-עשר ימים, ושסבב בעיר ובידו ספר מנויים לתרומות. לאוב סיפר כי מודלינגר מנהל תכתובת עם יהודים בארץ-ישראל, וכי הוא ראה אצלו מכתבים ממקנניצר, 'היהודי שהיגר מכאן'. הוא העיד עוד כי מודלינגר לוחץ על היהודים הבאים אליו לקבל אישורי מטריקלים (רישומים אזרחיים) לשלם לו תשלומים גדולים מן המותר, ומסר כי הגיס גילה לו בסודיות גמורה כי מודלינגר מעביר את הכסף ליאסי באמצעות הירש מרגליות, אחיו של חלפן הכספים שלמה מרגליות מברודי.²²

21 תיק ארץ-ישראל, עמ' 103-105, עמ' 124.

22 הכוונה כנראה לשלמה מרגליות, בן משפחתו של אפרים זלמן מרגליות. ראו: נ"מ גלבר, תולדות יהודי ברודי, ירושלים תשט"ו, עמ' 153. אפרים זלמן מרגליות, עשיר, למדן ומחבר ספרים, היה מקורב לחסידים, ומונה יותר מאוחר לגובר ואמרכל של כולל חסידים בארץ-ישראל. ראו: 'י' יואל וב' ריבלין (עורכים), אגרות הפקידים והאמרכלים מאמסטרדם, א, ירושלים תשכ"ה, עמ' 10-14, ובמיוחד עמ' 11 (מכתב מ"ג בתשרי תקפ"ו).

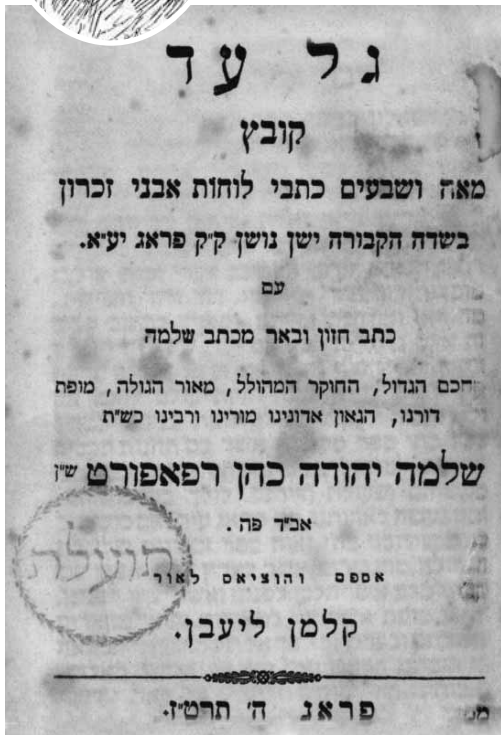
אונטר העביר את תוכן עדותו של לאוב להמשך החקירה לעמיתו אולריך, שהתגורר לא רחוק ממודלינגר. אולריך חקר ומצא שליהודי העיוור מארץ-ישראל הייתה תעודת מסע, וכי הוא בא ללמברג לצורכי רפואה והמשיך משם לווינה לאותה מטרה. גם לקוליקובר הייתה תעודת מסע, אבל מפאת הזמן שחלף לא הייתה כל אפשרות לקבוע בוודאות אם אכן התגורר אצל מודלינגר. אשר לשני היהודים שהיגרו מהעיר לאחרונה, ויינרב ושלומר, אולריך מצא שלוויינרב הייתה תעודת מסע ליאסי לארבעה חודשים, והוא יצא מלמברג יחד עם אשתו, בתו ובנו, וכן עם בתו של משה ברנפלד שנישאה לבנו בנישואין דתיים בלבד. כל אלו לא חזרו ללמברג, וכך

גם שלומר. אחריהם עזבו את העיר כמה יהודים נוספים. בעקבות עדותו של לאוב בעניין אישורי המטריקלים נמצאו עדים שנקבו בסכומי כסף שנדרשו לשלם. בסיום השלב הזה נדרש אונטר לחקור ביתר פירוט את עניין ספר המנויים ואת אופן משלוח הכספים לארץ-ישראל.

עדותו של לאוב כי קוליקובר שהה בביתו של מודלינגר בחורף עמדה בסתירה לדבריהם של מרבית העדים שאונטר גבה מהם עדות, ביניהם האחים יעקב ושלמה (יהודה) לייב רפפורט (שי"ר), שמואל וייניץ, ניסן יולס (חמיו של יעקב רפפורט), ומרקוס לייב מאלס, שטענו כולם כי קוליקובר היה בלמברג בקיץ 1816 ולא בחורף. היחיד מבין העדים שתמך בדבריו של לאוב היה אליהו ברדח, שהעיד כי קוליקובר היה במקום 'לפני שנה או שנתיים [מזמן מתן העדות, בשנת 1818] בחודש נובמבר או דצמבר'. בגלל הסתירות דחתה ועדת החקירה את עדותו של לאוב בעניין זה. כמה מן העדים טענו כי שמעו שקוליקובר מתאכסן אצל מודלינגר, ואחרים העידו כי ראו את קוליקובר אצל מודלינגר כשבאו אליו בענייני עסקים. מודלינגר הכחיש את הטענה כי קוליקובר התגורר אצלו, ואמר כי 'ההלך הזה' ביקר בחג השבועות לפני שנתיים אצל

אביו ואצל כמה מקרוביו שהתגוררו באותו רחוב, ובהזדמנות זו בא אליו קוליקובר לבקש צדקה. מודלינגר אמר כי קוליקובר התארח בביתו כמה פעמים בסעודות שבת, ואף ביקר אצל המורה של ילדיו, וייתכן שמסיבה זו היו שחשבו שהתגורר בביתו.

מודלינגר הכחיש כי הוא מתכתב עם אנשים בארץ-ישראל – כלומר עם אנשים שהיגרו מלמברג ללא אישור – וטען כי אין לתת אמון בדבריו של לאוב, מכיוון שהוא פוטר על ידי גיסו לאחר שנחשד בגנבה, ומשרת עתה אצל 'איש חסותו, אונטר'. בכל מקרה מנהל המחוז הביע את דעתו כי עדותו של לאוב כי ראה אצל מודלינגר מכתב של הרצליך, שלפי הטענה של אונטר היגר לארץ-ישראל לאחר שעזב קוליקובר את למברג, אינה מסתברת, שכן למכתב מארץ-ישראל דרוש זמן רב הרבה יותר כדי להגיע ללמברג.

דמותו של שלמה יהודה רפפורט בתחריט ושער אחד ממחקריו שבו תואר 'חכם הגדול, החוקר המהולל...'
(ספריית יד יצחק בן-צבי)

מן העדויות הרבות בקשר לתשלומים שנגבו לצורך מתן אישורי מטריקלים, התברר שמודלינגר אכן דרש מן הפונים לתרום בהזדמנות זו עבור עניים ואף הערים קשיים על המסרבים. גביית הכספים נעשתה ללא פיקוח או רישום. מנהל המחוז העיר כי ברור מן העדויות שהכספים ניתנו לעניים, אבל יש לוודא שרישום התרומות יוסדר באמצעות הוראות ברורות. הוועדה הטילה ספק רב בעדותו של לאוב בנושא משלוח הכספים מן התשלומים על אישורי המטריקלים לארץ-ישראל דרך יאסי. היא טענה כי קשה להאמין שמידע סודי כל כך נמסר למלצר שהועסק תקופה קצרה. המידע הנוסף שמצא אונטר בנושא היה מבוסס על שמועות בלבד, ולכן לא היה קביל. בעקבות זאת קבעה הוועדה כי מיותר לבדוק את ספרי החשבונות של מרגליות בברודי.

הרב יעקב אורנשטיין, ספר ההתרמות וקופות ר' מאיר בעל הנס

בעיצומה של חקירת ההאשמות נגד מודלינגר העביר אונטר למשטרה העתקה של תלונה סודית אנונימית אחרת, וכתוצאה מכך השתנה כיוון החקירה. לפי התלונה החדשה האיש המרכזי בפרשת ההתרמות לא היה מודלינגר אלא הרב יעקב אורנשטיין, רבה של למברג והמחוז.²³ בתלונה נאמר כי אורנשטיין תמך גם בעבר ביהודי ארץ-ישראל, אבל התלהבותו לעניין גברה לאחר שקוליקובר הציע להעניק לו תעודה ('דיפלומה') של 'נשיא ירושלים' (נראה שזהו תואר מקביל ל'נשיא ארץ-ישראל', כלומר תואר כבוד לעומד בראש מערכת גיוס הכספים לארץ-ישראל). לאות תודה חיבר אורנשטיין ספר תרומות למנויים, ואף חתם על ההקדמה שהופיעה בו. שמש בית הדין שלו טבל קרוכמל ושמש בית הכנסת פייבל רייצס הם אשר סבבו עם הספר כדי לגייס תורמים. מאוחר יותר סבב עם הספר גם מחוץ לעיר יצחק מינצ'לס. במהלך החקירה אסף אונטר עדויות של חברי קהילה רבים; חלקם חתמו את שמם בספר המנויים, חלקם סירבו לחתום, והיו שרק ידעו על דבר קיומו של הספר. בחינה חטופה של שמות העדים מגלה כי המרכזיים שבהם היו מן הידועים שבמשכילי למברג: שלמה יהודה רפפורט (שי"ר), יהודה לייב מיזס, בנימין נטקס ואליהו ברדח.²⁴

לפי הידיעה החדשה, זמן קצר לאחר שעזב קוליקובר את העיר נשלחו מרקוס שיר ומשה הרצליך לארץ המובטחת (gelobte Land) וברשותם סכומי כסף גדולים, והם שיגרו אחר כך מכתבים ללמברג. רבים אחרים הלכו בדרכם וההגירה התגברה.²⁵ בין המהגרים האחרונים היו יהודה, אביו של אביגדור קוליקובר, וכן לייב שלומר, ישראל ויינרב ואברהם כהנא,²⁶ ומאוחר יותר יהודה לייב הייקיס מברודי.

23 על אורנשטיין ראו: מ' בלבן, שלשלת היחס של משפחת אורנשטיין-ברודא, ורשה תרצ"א, עמ' 29-32.
 24 על השכלת גליציה ועל כמה מן המשכילים הנוכחים כאן ראו: ש' פיינר, השכלה והיסטוריה: תולדותיה של הכרת-עבר יהודית מודרנית, ירושלים תשנ"ה, עמ' 105-209; ח' גרטנר, 'רבנות ודיינות בגליציה במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה: טיפולוגיה של הנהגה מסורתית במשבר', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ד, עמ' 19-26. על משכילי גליציה וארץ ישראל ראו: י' ברטל, קוזק וברודי: "עם" ו"ארץ" בלאומיות היהודית, תל אביב 2007, עמ' 45-48.
 25 תיק ארץ-ישראל, עמ' 106.
 26 גלבר כתב כי כהנא מסר לשלטונות ידיעה שלפיה מודלינגר הוא שדיבר על לכו לעלות לארץ-ישראל. ראו: גלבר (לעיל, הערה 2), עמ' רמו.

לפני עזיבתו מכר ויינרב את בית האבן שלו למרקוס בער מרגליות תמורת #1500 במטבעות זהב ולקח עמו את הכסף. גיטל, בתו של משה ברנפלד, שנישאה לאברהם בנו של ישראל ויינרב, קיבלה מאביה לנישואיה יותר מ־500#, והם נטלו עמם גם את הסכום הזה. מאז העברת התלונה בתחילת השנה היגרו לארץ-ישראל יהודים נוספים.

החידוש העיקרי בתלונה השנייה היה טמון בהמשך: כדי להגדיל את סכומי התרומות לארץ-ישראל הפיץ אורנשטיין קופות צדקה באמתלה של איסוף תרומות לרכישת שמן להדלקת המנורות בבתי הכנסת 'לכבודו של איש מחולל נסים בשם ר' מאיר בעל הנס שמת לפני 1,700 שנה'. הקופות החתומות הופצו לא רק בכל בתי הכנסת הפרטיים והציבוריים וכמעט

בכל פונדק ואכסניה,²⁷ אלא גם בכל ערי גליציה, להוציא שתי הקהילות המשכילות (aufgeklärt) ברודי וטרנפול.²⁸ נוסף על כך חילק הרב קופות כאלה למיילדות, כדי שנשים המתייסרות בשעת לידתן תתרומנה כסף לקופות מתוך אשליה שהדבר ישחררן מסבלן.²⁹ כדי להגדיל עוד את התרומות הופצו אלפי עותקים של קריאה לתרום לקופות ר' מאיר בעל הנס, שעליה היה חתום מודלינגר, והם הודבקו על הקופות או לצדן. כל אלה נועדו להבטיח שבקופות יישארו עודפי כסף גדולים, שאפשר יהיה לשלוח לארץ-ישראל לאחר כיסוי הוצאות הדלקת המנורות בבתי הכנסת.

בכל מקרה אורנשטיין העביר את הכספים לארץ-ישראל באמצעות חברת החלפנות מרגליות שבברודי, וזו העבירה אותם למיכאל דניאל ביאסי, והוא העבירם ליעדם.³⁰ העותקים המודפסים של הקריאה לתרומה לא נותרו זמן רב על מקומם, שכן לאחר שאורנשטיין ומעריציו נוכחו לדעת ש'השלטונות מתייחסים ברצינות לחרם שפורסם באותו זמן', הם חששו מעונש והורו לסלקם. אונטר טען שהצליח במאמצים מרובים להשיג עותק אחד ותרגם אותו לגרמנית עבור ועדת החקירה.

מן ההאשמות עולה שציבור התורמים סבר כי הכסף בקופות ר' מאיר בעל הנס מיועד

להדלקת נרות או מנורות שמן בבתי הכנסת, והפניית עודפי הכסף לארץ-ישראל נעשתה ללא ידיעתו.

קופת צדקה מכסף, למברג תקל"ה (1775)

(צילום: אבי גנר; באדיבות מוזאון ישראל)

27 את הימצאותן של קופות ר' מאיר בעל הנס בפונדקים ובאכסניות הזכיר גם פרל בפנייה לשלטונות בשנת 1829. ראו: א' רובינשטיין, 'קונטרס "כתית למאור" של יוסף פערל', עלי ספר, ג (תשל"ז), עמ' 153, 156.

28 תיק ארץ-ישראל, עמ' 107. רמז לכך אפשר למצוא בדברים שפרסם פרל אותם בשנת 1835 על כך שהופתע כי נתגלו קופות כאלה בעירו (בשנת תקפ"ב, כעולה מדבריו שם, עמ' 16): 'וגם הרבה מאנשי בני עדתינו זוכרים בוודאי את אשר נעשה פה קהילתינו זה ערך עשרים שנה, ואין הזמן כעת לדבר מזה הענין בפרוטרוט' (י' פרל, 'אגרת שנית [כתית למאור]', כרם חמד, ב [1836], עמ' 20). רובינשטיין ציטט דברים אלה והוסיף: 'סתם פערל ולא פרש, אך תושבי עירו ידעו ללא ספק למה רומזים דבריו' (רובינשטיין [שם], עמ' 141, הערה 4). פרל התכוון לפרשה הנדונה כאן, שאכן התרחשה כעשרים שנה קודם לכתובת מאמרו ל'כרם חמד'. ראו גם דבריו המפורשים על הריב בשנת תקע"ז (1817), שכנראה היה מספיחיה של הפרשה: פרל (שם), עמ' 16-18, במיוחד עמ' 17.

29 נראה שזוהו הקשר הראשון של קופות ר' מאיר בעל הנס לתרומות של נשים באזור זה, אך מן הפרשה ברור שהקופות הללו עדיין לא היו בבתי פרטיים.

30 מיכאל דניאל היה מקורב לכמה צדיקים חסידיים ומונה בשנת 1814 לגבאי ארץ-ישראל במולדווייה. ראו: ד' אסף, דרך המלכות: ר' ישראל מרוזין ומקומו בתולדות החסידות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 262, הערה 28.

אפשר להסיק מכך שבשנת 1816 עדיין לא היה קשר גלוי בין קופות ר' מאיר בעל הנס לארץ-ישראל, לפחות לא בגליציה.³¹

החקירה שניהל אונטר בעקבות התלונה החדשה נסבה על שני עניינים עיקריים: ספר המנויים וקופות ר' מאיר בעל הנס. אשר לספר, התברר כי בקיץ 1816 סבבו כמה אנשים עם ספר התרמה בין יהודי המקום, ואחדים מחברי הקהילה המכובדים רשמו בו את שמותיהם והתחייבו לתרום סכומים הגונים. על כך העידו אנשים שראו את הספר, כמו האחים יעקב שמואל ושלמה יהודה רפפורט, וניסן יולס, חמיו של יעקב רפפורט, שאף חתם בספר את שמו. החותמים העידו כי ראו בספר את שמו של הרב אורנשטיין, שהתחייב לתרום #6, ואת שמו של בנו מרדכי, שהתחייב לתרום #4. אליהו ברדה, שהעיד כי ראה את שמו של אורנשטיין בין החותמים, הדגיש כי הוא עצמו סירב לתרום.

החקירה לא גילתה מעבר לכל ספק מה הייתה מטרת התרומות שנרשמו בספר המנויים. נוסח כותרת הספר, 'תלמוד תורה כללית', אושר על ידי האחים רפפורט, שמואל ויניץ, ניסן יולס, יוסף פינלס ואחרים. יעקב רפפורט מסר כי שמע מהאיש שסבב עם הספר כי הכספים מיועדים ליהודים עניים בארץ הקדושה, וכך טען גם פינלס. עד אחר, יוסף רפפורט, טען שהאיש שסבב עם הספר אמר כי התרומות מיועדות לתמיכה בתלמוד תורה לילדים. שי"ר הדגיש שהספר נראה חשוד בעיניו.

בית הכנסת 'טורי זהב' על שמו של ר' דוד הלוי סגל, בעל הגהות 'טורי זהב' על 'שולחן ערוך'; נפטר בלמברג בשנת 1667. איור ישן ותצלום מראשית המאה העשרים

31 חיזוק לכך יש בעדותו של יוסף קבק: 'וכן הוא באמת בעיר מולדתי לבוב (וכפי אשר שמעתי בילדותי גם בשאר ערי פולוניה) כי יקנו הגבאים ממועות ר"מ בעה"נ ר' מאיר בעל הנס) רק נרות או שמן להאיר את בהכ"נ (בית הכנסת) אשר שם הלוחות והתבות (הקופות) הנ"ל' (שי"ל רפפורט, ר' מאיר בעל הנס (מכתב), 'ירשון, ו (תרכ"ח, עמ' 75, הערה 6). ראו גם: רובינשטיין (לעיל, הערה 27), עמ' 150-151; ש' שטמפפר, 'ה'פושקע' וגלגוליה – קופות ארץ-ישראל כתופעה חברתית', קתורה, 21 (תשרי תשמ"ב), עמ' 89-102. שטמפפר העריך שקופות שנועדו לאיסוף כסף לארץ-ישראל התפשטו במזרח אירופה בשנות השלושים והארבעים של המאה התשע-עשרה. ראו: שם, עמ' 94. ראו גם: ע' בלוי, 'מאימתי גובים ב"קופות רבי מאיר בעל הנס"? ומאימתי נותנים צדקה לפני הרלקת נרות בשבת?', היכל הבעש"ט, יא (תשמ"ה), עמ' קכז-קנח. בלוי טען כי רב בער שניאורסון, האדמו"ר האמצעי, היה הראשון במזרח אירופה שיצר זיקה בין קופות ר' מאיר בעל נס לארץ-ישראל (תקע"ג). לדבריו זיקה כזו לא הייתה קיימת בליטא לפני שנת תקפ"א (1821) או בגליציה לפני שנת תרי"א (1851). ראו: שם, עמ' קמ-קמב. בשנת 1823 שלח משכיל תלונה לשלטונות ובה דיווח על יעקב גרונם מטומשוב שהיגר למוסט שבגליציה, ייסד שם קהילה חסידית, והנהיג קופות בבתי יהודים לשם איסוף כספים לירושלים, אך לא ברור אם מדובר בקופות ר' מאיר בעל הנס. ראו: מאהלר (לעיל, הערה 2), עמ' 410.

האחים רפפורט העירו כי החתימה על ההקדמה בספר הייתה חתימתו של הרב יעקב אורנשטיין, חתימה שלפי עדותם הייתה מוכרת להם היטב.³² למרות עדויות אלו הכחיש אורנשטיין כל קשר לספר, ואמר כי אם היו מי שראו בו את חתימתו, הייתה זו בוודאי חתימה מזויפת, 'כפי שכבר קרה בעבר כאשר נחקר, דבר הידוע לממשלה'. האחים רפפורט היו למעשה היחידים שהעירו על החתימה בספר המנויים, והם עמדו על דעתם כי זוהי חתימתו של הרב גם לאחר שהכחיש זאת. ועדת החקירה קבעה בסופו של דבר שהעניין לא הוכח באופן חד-משמעי מכיוון שאכן אפשר לזייף חתימה.³³

אשר לקוליקובר, ועדת החקירה לא הוציאה מכלל אפשרות כי הוא רמאי שגייס כספים לכיסו הפרטי כדי לממן את הוצאות הנסיעה שלו, מה עוד שנתגלעו סתירות רבות באשר לזהותו. מרבית העדים מסרו תיאור דומה של הופעתו החיצונית. ניסן יולס אמר שראה בחברת שמשו של הרב יהודי שהיה לבוש בסגנון ארצות המזרח (morgenländische Art).³⁴ יעקב רפפורט תיאר אותו כיהודי הלבוש בסגנון פלשתיני (Palestiner Art).³⁵ מאניש ברגרון תיאר אותו כיהודי הלבוש בסגנון יהודי תורכי (türkisch-jüdische Art),³⁶ ובעדות נוספת תואר כיהודי הלבוש בסגנון אוריינטלי (Orientalische Art).³⁷ משה שרנצל אמר כי ראה את מודלינגר בחברת יהודי לבוש לבן, ונאמר לו כי הוא בא מארץ-ישראל ומתגורר אצל מודלינגר.³⁸ כמעט כל העדים הצביעו על שמשו של הרב טבל קרוכמל כאיש שהתלווה ליהודי מארץ-ישראל. כשהגיע מועד העימות של העדים עם קרוכמל, ביקש ניסן יולס להימנע מכך מאחר ש'אינו רוצה לצאת באופן חזיתי נגד הרב'. תחת זאת הוא היה מוכן למסור את עדותו בשבועה.³⁹ לעומת זאת יעקב רפפורט ושמואל ויניץ לא נרתעו מן העימות.

הטענה כי הוצע לאורנשטיין התואר נשיא ירושלים התבררה במהרה כטענה שאינה מבוססת דיה ונסמכת על שמועות בלבד.⁴⁰ לא נמצא ביסוס גם לטענה בדבר אחריותו של אורנשטיין להגירתם

32 אונטר טען כי האחים רפפורט אמרו תחילה כי החתימה על ההקדמה היא של מודלינגר, אבל אחר כך שינו את עדותם ואמרו שזוהי חתימתו של אורנשטיין, וזאת לאחר שהפכו תלויים כלכלית במודלינגר. האחים הכחישו זאת ואמרו כי אינם מכירים את חתימתו של מודלינגר בעוד חתימתו של הרב מוכרת להם היטב. בכל מקרה לטענתם ידוע לכול כי מודלינגר ואורנשטיין הם ידידים קרובים, ואילו היו מעוניינים בטובתו של מודלינגר, לא היו קובעים כי החתימה היא של אורנשטיין, קביעה שאין הם חוזרים ממנה. ראו: תיק ארץ-ישראל, עמ' 112-111ב.

33 בחיבורים משיכיליים הוצג שי"ר כקרבן חסר ישע של רדיפות מצד אורנשטיין ובני משפחתו, ועדות מפלילה זו שמסר יחד עם אחיו בפרשת ההתרמות אינה נזכרת בשום מקום. שי"ר עצמו כתב בשנת 1833: 'הנהגה המה [אורנשטיין ובנו] מחזיקים בריבם עמדי זה שבע עשרה שנה ולא חדלו מאז ועד עתה מרדוף אותי ומהשפיל כבודי. ות"ל [ותורה לאל] לא יכלו לי עד אשר שמו אל לבם כעת להיות יורדים לחיי בפומבי. ואני לא עשיתי להם מאומה [וההרגשה שלי], רק מאשר יודעים הם כי לא דרכיהם דרכי בעניני הדת כי ידם עם כת החסידים המרשעת' (אגרות שי"ר, א, פרזעמישל תרמ"ה, עמ' 49 [מכתב לשר"ל, יום א', שני לימי חנוכה תקצ"ד, 8 בדצמבר 1833]).

34 תיק ארץ-ישראל, עמ' 135.

35 שם, עמ' 114.

36 שם, עמ' 114ב.

37 שם, עמ' 134ב.

38 שם, עמ' 151.

39 שם, עמ' 142.

40 השו"ע דבריו של יוסף פרל בחיבורו הסטירי 'מגלה טמירין': 'הנני מודיע לך, שבשבוע העברה הגיע לרבינו הק' שיחי' כתב מארץ הקדושה, שקיבלו אותו שם לנשיא עליהם כי עד עתה היה להם לנשיא רב אחד מקוראן [גליציה], מחמת שכל הצדיקים שלנו רצו לחנוף אותו, היינו לזה הרב שיהיה על צדינו, כי הוא היה רב בקהלה גדולה ועשיר גדול,

הבלתי חוקית לארץ־ישראל של מרקוס שיר ומשה הרצליך, שלקחו עמם סכומי כסף גדולים. אונטר הודה כי מקור המידע היה ברכילות כללית, ולאחר שאורנשטיין הכחיש את הדבר נמרצות הוא לא נחקר עוד על כך.

גם עניין הקשר בין קופות ר' מאיר בעל הנס להעברת כספים לארץ־ישראל התברר במהרה כקשה להוכחה. בעדותו אישר אורנשטיין כי החותם על הקופות הוא אכן שלו. הוא סיפר כי כשנוכח ש'האמונה הטפלה' (Aberglaube) שאין גבול למספר הנרות שניתן להדליק למען נשמתו של ר' מאיר בעל הנס מתפשטת, ו'התרומות ללהבות הללו' פוגעות במתן כספי צדקה לנזקקים, החליט בהתייעצות עם ראש הקהילה דאז, מודלינגר, לקרוא לציבור לתרום לקופות כדי שייותר בהן כסף, וזו הקריאה שהביא אונטר לוועדת החקירה בתרגום לגרמנית. מנהל המחוז לא מצא בתוכן הקריאה כל רע, ולא הבין מדוע ראה בה אונטר דבר משחית.

הטענה כי הקופות שהיו כבר קודם בבית הכנסת עם חותמו של אורנשטיין חולקו גם לחמש המיילדות בעיר התבררה כנכונה.⁴¹ המיילדת הראשונה שנקראה להעיד בעניין הייתה סימה דאם, והיא סיפרה כי לפני שנתיים, כלומר בשנת 1816, קיבלה משמש בית הכנסת הפרוורי ברובע קרקוב שבעיר קופה עשויה מפח ונעולה בחותם, והיא נוהגת לבקש מהיולדות לשלשל לקופה תרומה למען חולים עניים. מזמן לזמן, כשהקופה מתמלאת, מרוקן אותה השמש. כשאין הוא מגיע היא הולכת אל הרב והוא מרוקן אותה אל קופת התרומות הגדולה בבית הכנסת בלא למנות את הכסף. דאם אמרה כי הכסף מיועד ליולדות עניות ולעניים אחרים, ושהיא עצמה כבר קיבלה מן הרב תרומות של 6, 10 ו־20 פלורינים עבור יולדות חסרות אמצעים. היא טענה כי מעולם לא שמעה שהכסף מיועד לארץ־ישראל.

המיילדת לאה אלטשולרין סיפרה כי הרב הזמין אליו את המיילדות לפני שנים אחדות ואמר להן כי אין הוא יכול עוד לתמוך בכל העניים בעצמו, ושעליהן לקחת את הקופות אל היולדות כדי שתתרומנה לצדקה. היא הוסיפה כי בפגישה לא דובר כלל על ארץ־ישראל. לדבריה השמש הוא שמרוקן את הקופות, והכסף מיועד לעניים. אלטשולרין אמרה כי לא הייתה עדיין אצל הרב לצורך בקשת תמיכה עבור נזקקות.

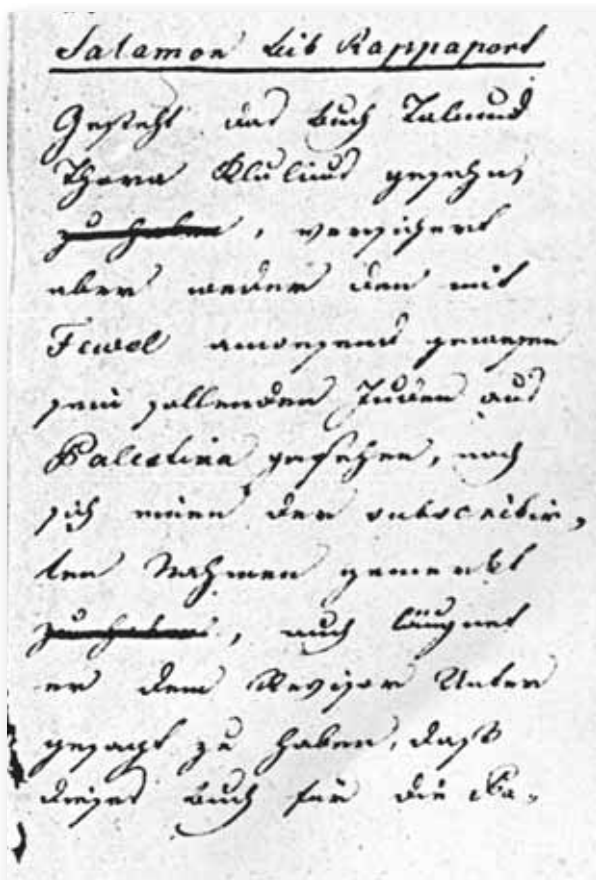
המיילדת רחל ברדה אמרה דברים דומים. המיילדת קאטש לא יכלה להופיע לפני הוועדה מפני שהייתה חולה, ואונטר נשלח לביתה לגביית עדות. בבואו לשם מצא אותה במיטתה וראה את הקופה על החלון. כששאל אותה למי מיועד הכסף בקופה, מיהרה להשיב במקומה אשת הרופא רוזנהיים שביקרה אצלה, ואמרה כי הכסף מיועד לארץ־ישראל. קאטש היסתה אותה מיד ואמרה שהכסף מיועד לעניים המקומיים. כשנשאלה מדוע החותם על הקופה אינו נעול, ענתה קאטש כי הרב סומך עליה ומאפשר לה להוציא בעצמה כסף ולחלק לנזקקים. עכשיו, בגלל מחלתה, היא הוציאה מן הקופה עבור עצמה ½ רובל ו־6 פלורינים.

ובאמת מחמת זה שעשו אותו לנשיא הביאו אותו על צדינו. אך מחמת שהיה לרב הנ"ל כמה מסירות גדולות מהרשעים שבמדינה הנ"ל, הניח את הנשיאות, וקיבלו את רבינו הקדוש שיחיי" (וי' פרל), מגלה טמירין, וינה 1819, עמ' מג, איגרת קטז).

יש לציין כי המיילדות השתמשו כולן בביטוי ארץ-ישראל (Erez Isroel), בעוד העדים האחרים השתמשו בביטויים כמו הארץ המובטחת (Das gelobte Land) או פלשתינה. בתגובה על עדות המיילדות אמר אורנשטיין כי רק הוא מוסמך לרוקן את הקופות של המיילדות, וכי הוא מרוקן אותן לקופת הצדקה הגדולה לצורך חלוקה לעניים המקומיים. מה שנותר בקופה הוא עבור קמחא דפסחא.

הבעיה היחידה שמנהל המחוז קסטיליוני מצא בפרשת קופות ר' מאיר בעל הנס הייתה ניהול בלתי מסודר וחוסר פיקוח על החשבונות. עם זאת הוא חשב כי לא יהיה זה נכון לסלק לגמרי את הקופות, מאחר שהציבור היהודי כבר התרגל אליהן. הוא הציע לכן להשאירן על מקומן, ולוודא שהנהלה ציבורית תפקח על הניהול הכספי שלהן. בסיכום הדוח שלו על הקופות הדגיש מנהל המחוז כי אונטר טעה כשהזכיר מחדש את פרשת החרם מחודש מאי 1816, שנסתיימה מזמן. יותר מכך, בהצהירו כי רב המחוז הוא שהטיל את החרם, לאחר שבחקירה פורמלית נפסק כי הוא חף מפשע (schuldlos), חשף אונטר לאור יום את שנאתו לרב.⁴²

מנהל המחוז גם רמז לקנוניה העומדת מאחורי כל הפרשה ואמר כי השוואת כתב היד של שתי התלונות האנונימיות מגלה כי הן נכתבו על ידי אותו אדם.⁴³ זאת ועוד, כמה מהצעירים, במיוחד בנימין נטקס ויעקב רפפורט, שעדיין מאמינים שהרב הטיל עליהם את החרם במאי 1816,⁴⁴ הם אויבים מוכרים (bekannte Feinde) של הרב. הם ועמיתיהם הם גם המתלוננים וגם העדים. אבל מנהל המחוז הדגיש כי אין הוא רוצה להטיל חשד באונטר והסתפק בהפניית תשומת הלב לפרטים הללו.

עדותו של שלמה יהודה רפפורט מתוך עמוד 131ב ב'תיק ארץ-ישראל'

41 לעדויות המיילדות ראו: תיק ארץ-ישראל, עמ' 146-148.

42 שם, עמ' 116.

43 שם, עמ' 161.

44 כפי הנראה חלה כאן טעות בכתיבת הפרוטוקול והכוונה לשלמה רפפורט (שי"ר) ולא ליעקב, שכן שני המשכילים היחידים שזכרו בשמותיהם בחרם של 1816 היו נטקס ושי"ר. ראו: A. Jellinek, 'Erinnerungen an den verewigten Oberrabb S.L. Rappaport (XIII)', Die Neuzeit, 7 (1867), pp. 595-596, esp. p. 596. ילינק ציטט מתוך תעודה שגילה גרשון וולף.

הרב יעקב אורנשטיין וההתלהבות הדתית

כל התלונות והעדויות שהזכרתי עד כאן עסקו במעשים שהיו בהם לכאורה עברות על חוקי ההגירה, על איסור אכסנת זרים ללא דיווח והוצאת כספים מן המדינה ללא אישור. התלונות הללו נתבררו כחסרות בסיס מוצק שיאפשר הגשת כתב אישום נגד מודלינגר ואורנשטיין. אבל בכך לא נסתיימה הפרשה. אונטר הביא גם עדים שהאשימו את אורנשטיין בעברה נוספת – ניסיון לעורר בקרב היהודים שוורמריי דתי שבמוקד שלו ארץ-ישראל. לפי האשמה זו אורנשטיין עודד את האמונה כי התרומות להדלקת נרות בבית הכנסת לנשמתו של ר' מאיר בעל הנס תסייענה לריפוי מחלות ושאר צרות וייסורים, כדי שיוכל לפרנס את 'הערים הקדושות במולדת אמו'.⁴⁵ נוסף על כך הוא טיפח אמונות מיסטיות אחרות הקשורות לארץ-ישראל, וכל זאת על רקע ביקורו של קוליקובר.

העד הראשון שהביא אונטר לוועדת החקירה היה 'מי שנזכר בחרם באופן אישי, בנימין נטקס', והוא העיד כי בחג הסוכות לפני שנתיים או שלוש שנים, כשהוא, נטקס, עדיין התגורר אצל אורנשטיין ו'חי עמו בבידידות הטובה ביותר', ביקר אצל הרב יהודי מארץ-ישראל ולחש על אוזנו דבר מה, ובכך גרם להתרחקות בין השניים. כשנחקר אורנשטיין על עדות זו, הוא אמר כי בחג הזה נוהגים בני הקהילה לבקר, וייתכן שבין המון המבקרים היה גם יהודי מארץ-ישראל, אבל הוא הכחיש כי התרחק מחברתו של נטקס. מנהל המחוז מצא סתירה בעדות, וציין כי לא ייתכן שהיהודי מארץ-ישראל היה קוליקובר, שכן לפי מרבית העדים קוליקובר ביקר בלמברג בקיץ 1816, בעוד שחג הסוכות חל באותה שנה מאוחר בסתיו.⁴⁶ פרשת החרם התרחשה במאי 1816, ונטקס הוא שהגיש תלונה בעניין. אם ההתרחקות בינו לבין אורנשטיין חלה בחג הסוכות, הוא יכול היה להיות עדיין בבידידות עם הרב רק באביב 1815.⁴⁷ בעדות אחרת אמר נטקס כי הוא מוכן להישבע שראה את רב המחוז משוחח עם יהודי מארץ-ישראל.⁴⁸

העד האחרון שהביא אונטר לוועדת החקירה היה לייב מיזס, 'שהפך את עצמו כבר קודם לחשוד בעיניה',⁴⁹ ובעזרתו ניסה להוכיח 'עד כמה מזיק השוורמריי' שהרב מנסה לעורר בקרב ההמון. מיזס אמר שאין בלבו ספק שהרב ידע על הביקור של קוליקובר, והעלה נגדו שורת טענות: (א) הוא ראה את מרקוס, בנו של הרב, השייך לכת החסידים,⁵⁰ משוחח עם קוליקובר שעה שלמה; (ב) הקריאה המודפסת לתרום לקופות ר' מאיר בעל הנס הופצה לראשונה כשקוליקובר היה במקום, מה

45 תיק ארץ-ישראל, עמ' 116ב.

46 בשנת 1816 חל חג הסוכות בשבוע השני של אוקטובר.

47 תיק ארץ-ישראל, עמ' 118-118ב.

48 שם, עמ' 144ב.

49 שם, עמ' 118ב. בתעודות לא פורט מתי ולמה הפך מיזס לחשוד.

50 על נטייתו של אורנשטיין – ויותר מכך נטיית בנו – לחסידות עמד גם מפקד המשטרה בלמברג בשנת 1838. בתזכירו על החסידים ציין כי אורנשטיין ובמיוחד בנו פגשו את ישראל מרוז'ין בזמן ביקורו בעיר בשנת 1835. ראו: מאהלר (לעיל, הערה 2), עמ' 446. גם ברנפלד הרגיש את הנטייה של הבן לחסידות: 'יחסו להמשכילים, מה שהיה רודף אותם, אי אפשר לזקוף על חשבוננו, כי גדלה עליו השפעת אשתו הרבנית ובנה יחידה, ר' מרדכי זאב. זה נתן כבר ידו אל החסידים. גם מכמה אגרות שיי"ר אנו רואים, שאינו מאשים את הרב ר' יעקב אורנשטיין כל כך, אלא את בנו ר' מרדכי זאב' (ש' ברנפלד, 'זכרונות', רשמות, ד [תרפ"ו], עמ' 172-173).

שמוכיח בעליל שהכספים היו מיועדים לארץ-ישראל; (ג) קופות ר' מאיר בעל הנס, שהונהגו בלמברג לראשונה על ידי החסידים לפני עשר שנים (העדויות ניתנו בשנת 1818), חולקו לראשונה למיילדות כשקוליקובר היה במקום;⁵¹ (ד) בזמן הביקור גם נחגג לראשונה בלמברג בחודש מאי 1816 יום הזיכרון למותו של ר' שמעון בר יוחאי ('המחבר של החיבור הקבלי הראשון שנקרא זוהר ואשר ממנו שואבים החסידים את כל עקרונותיהם')⁵² – היום הזה נחגג בסעודה בבית הכנסת הפרוורי ברובע קרקוב, והוא הונהג רק על ידי הרב, ודווקא באותו יום שבו נחגג בירושלים, במטרה למשוך את הלב למען הארץ הקדושה בזמן שהייתו של קוליקובר;⁵³ (ה) מאז עזיבתו של קוליקובר כבר היגרו שבעה יהודים מהמקום.⁵⁴

מיזם העמיד במוקד עדותו את ההתלהבות הדתית לארץ-ישראל, וראה את כל מה שהתרחש בעת הביקור של קוליקובר בהקשר זה. הוא היה היחיד מבין העדים שהזכיר את ארץ-ישראל בהקשר זה ולא בהקשר של תמיכה בעניים. העברות על חוקי ההגירה והוצאת הכספים מחוץ למדינה היו בעיניו רק תוצאות משנה של השוורמריי.

בתגובתו ביטל אורנשטיין את ההאשמה בעניין השוורמריי, וטען כי: (א) לא ידוע לו על פגישתו של בנו עם קוליקובר, ועל הקביעה שבנו משתייך לכת החסידים הבטיח להגיב במועד מאוחר יותר; (ב) הוא תבע בפירוש שייאמר בקריאה לתרום לקופות שהכסף מיועד לעניים מקומיים אבל הדבר נשמט בניגוד רצונו; (ג) הקופות חולקו למיילדות הרבה לפני ביקורו של קוליקובר, והוא יכול להוכיח שהן היו קיימות אצל היהודים מימים ימימה; (ד) החגיגה שנערכה ב־18 במאי לא הייתה יום אבל לזכרו של ר' שמעון בר יוחאי, אלא חגגו כרגיל את ל"ג בעומר כיום שמחה; (ה) הוא לא שכנע אף אחד להגר, ויש לו השכלה (Aufklärung) רבה מכדי שיאמין שהגירה לארץ המובטחת מועילה לגאולת הנפש (Seelenheile).⁵⁵

בעניין כת החסידים אורנשטיין אכן הגיב מאוחר יותר אבל לא התייחס במפורש לבנו. כת החסידים, אמר, נבדלת מיתר היהודים רק בכך שחבריה מתפללים יותר ותורמים יותר לצדקה. הם שנואים על

51 מעניין להשוות זאת עם מה ששם פרל בשנת 1819 בפי אחד מגיבורי ספרו: 'הלא המנהג לנדר על ר' מאיר בעל הנס רק אנשים שלנו תִּקְנוּ זאת זה זמן לא ארוך, ומעולם לא היה זה המנהג בבני ישראל, ולא נמצא זאת בשום ספר, ואנחנו עדיין זוכרים כאשר התחיל זה המנהג בקהלות ע"י אנשי שלומינו ויהיה זאת ערך עשרים שנה' (פרל) [לעיל, הערה 40], עמ' מו, איגרת כח). כותב איגרת זו, ר' יעקל פולנאענר, דיבר על ווהלין או אוקראינה, וייתכן שהמנהג התפשט משם והגיע לגליציה רק כעבור עשור.

52 הערה זו על שמעון בר יוחאי כמחבר ה'זוהר', שנכתבה במקור בסוגריים, היא כנראה תוספת הסבר של מנהל המחוז, ולא נאמרה על ידי מיזם. המשכילים לא ייחסו את החיבור לשמעון בר יוחאי.

53 מעניין לצטט כאן את התייחסותו של משכיל מטרנופול בשנת תקפ"ה (1825) למנהג חדש אחר שהיה קשור לל"ג בעומר: 'חדשים מקרוב באו, והנהיגו בעיר פ'ולונייתן להדליק נרות בל"ג בעומר לכבוד נשמת התנא האלקי רשב"י ע"ה [עליו השלום], וסוברים דמצועה [שמצוה] קעבדי [עושים] בזה, ויש מוחזין בהם לומר דלאו כל כמינייהו [לא הכל מהם, כלומר אין זה מסמכותם] לחדש מנהגים חדשים שלא שערו אבותינו ואשר לא היו לעולמים!...]. בהתחקות אחר שורשי המנהג מצא הכותב כי הוא החל ב'כפר מירון', ולפי 'שבחי הארץ' מקורו אצל ה'שמעלים' שנהגו להדליק נרות על קברות התנאים. בסיומו של דיון ארוך קבע הכותב 'שמצוה לעמוד נגד מנהג שטות הלזה'. ראו: י"מ מאניס, 'שאלה ותשובה בדבר המנהגים', ירושלים הבנויה, א (1844), עמ' 9-21. ראו גם: N. Sinkoff, *Out of the Shtetl: Making Jews Modern in the Polish Borderland*, Providence 2004, pp. 244-246.

54 תיק ארץ-ישראל, עמ' 150-151.

55 שם, עמ' 152-151ב.

כמה חברי קהילה צעירים החושבים עצמם למשיכילים (aufgeklärter), ומכיוון שאלו מאמינים שגם הוא, אורנשטיין, מעריץ של הכת הזאת, דבר שאין לו כל בסיס, מכוונת השנאה הזו גם אליו. השנאה הזו התחזקה כשהצעירים הללו האמינו שהיה לו חלק בפרשת החרם הידועה. אורנשטיין הוסיף כי הוא משמש רב כבר כעשרים שנה, ושאר תמיד להיות ראוי לאמון הממשלה, ובקש שזו תגן עליו מפני הרדיפות של 'האנשים הללו' (המשיכילים). מתברר ששני הצדדים במאבק טיפחו את דימוים העצמי כקרבות.⁵⁶

מנהל המחוז או עמדתו של הצופה הזר

לאחר שמיעת כל העדויות הגיעה ועדת החקירה למסקנה כי אין בהן די ראיות להגשת כתב אישום נגד מודלינגר או אורנשטיין,⁵⁷ והסתפקה בהמלצה להטיל פיקוח על איסוף התרומות לעניים. אבל מנהל המחוז לא הסתפק בדיווח על החקירה, והוסיף בשולי הדוח ניתוח משלו לאירועים.

הרבה צעירים, כתב, במיוחד מן המשפחות המכובדות, מתלוננים על סגירת בתי הספר היהודיים הגרמניים בשנת 1806, ואינם רואים במתן האפשרות ללמוד במוסדות הנוצריים תחליף מספק.⁵⁸ הם מאמינים כי בני הדור הישן והמלמדים פועלים נגד הקמתם מחדש של מוסדות החינוך, טענה שמנהל המחוז לא פסל. את בני הדור הישן תיאר מנהל המחוז כ"יהודים פולנים במלוא מובן המילה". זהו דור המעניק כבוד 'לסוחרים ולספקולנטים המתעשרים בקלות, למלמדים ולתלמודיסטים ולשוורמר'. השוורמר לפי הגדרתו הם החסידים באופן כללי, ובמיוחד שלוש קבוצות מביניהם: עולי הרגל לארץ הקדושה, ה'קלויזנרים' (die Klausner), המבלים את כל ימיהם עד לזקנה בתפילה 'בין ארבעה קירות מלוכלכים' וחיים מתרומות של אחרים, וה'בנצ'רים' (מברכי הנשים) הקבליסטיים.⁵⁹ יהודי משיכיל, במיוחד אם הוא מדבר בשפה זרה, מתלבש בכגדים גרמניים ומבקר בתאטרון, בבית קפה או במקומות

56 שם, עמ' 153. ההיסטוריוגרפיה היהודית אימצה בדרך כלל את הדימויים של המשיכילים וציירה את דמותו של אורנשטיין כרודף המשיכילים וכ'אינקוויזיטור הגדול'. ראו לדוגמה: א' פוריעס, תולדות שלמה יהודה לייב רפפורט, וינה 1870, עמ' 28; ובעקבותיו: קלוזנר (לעיל, הערה 12), עמ' 224, ורבים אחרים בעקבותיהם. לעומת זאת כתב בלבן: 'אע"פ שמשיכילי הדור מאשימים אותו כ"מורד אור" ו"נוקם ונוטר" וקוראים לו שלא בצדק "האינקוויזיטור של גליציה"', מוכרחים אנו בכל זאת להודות שהיה רק בא פחה הנאמן של היהדות המסורתית והג'ין על דעותיה ביד קשה ובזרוע נטויה' (בלבן ולעיל, הערה 23), עמ' 32. על יחסי אורנשטיין ושי"ר ראו גם: ש' ברנפלד, תולדות שי"ר, ברלין תרנ"ט, עמ' 17-18; וביקורתו של פוריעס על עמדתו זו: פוריעס (שם).

57 תיק ארץ-ישראל, עמ' 119.

58 הכוונה לבתי הספר היהודיים הגרמניים שהוקמו בזמנו של יוסף השני בפיקוחו של הרץ הומברג, ונסגרו בשנת 1806. על סגירתם ראו: ר' מנקין, 'נפתלי הרץ הומברג – הדמות והדימוי', ציון' עא (תשס"ו), עמ' 169-170.

59 תיק ארץ-ישראל, עמ' 119. המוטיב של מברכי נשים חוזר בתיאורים שונים, ראו גם דבריו של מיזס: 'בימים מעטים התאספו עליו [אל הבעש"ט] אנשים רבים מדלי העם מהחנפים והרמאים בישראל [...] ולמדו ממנו כל הקדושות והטהרות שנהג בעצמו, והתחילו לכתוב ג"כ [גם כן] קמיעות לחולים, לעקריות, ולברך בנות ישראל [ההדרגה שלי]. להשביע שדים ומלאכים (כפי דבריהם)' ('ל"ל מיזס, קנאת האמת, למברג 1879, עמ' 26-27). מנדל ברדה, אחד מן העדים, דיווח בעדותו על 'בנצ'ר או מברך נשים' (Benczer oder Weibersegner) המתגורר במקום, ואשר ברשותו מכתבים חשובים מארץ-ישראל. בסופו של דבר לא נמצאו מכתבים כאלה, והתברר כי שום בנצ'ר אינו מתגורר בלמברג. ראו: תיק ארץ-ישראל, עמ' 143-143.

בילוי ציבוריים דומים, לא רק שאינו מוערך בעיני הדור הישן, אלא הופך למטרה לזלזול ולהצקות. הצעירים – במיוחד אלו שבלמברג – המנסים להיחלץ מהעולם הנחות שבו חיים בני הדור הזה, נתקלים בכל מקום במכשולים.⁶⁰

אבל מנהל המחוז לא הזדהה עם הדרך שבה בחרו הצעירים המשכילים לנהל את מאבקם וקבע כי הם נאבקים באדם הלא נכון. הוא ביקר את יחסם לאורנשטיין ואמר כי הם טועים בראותם בו את אויבם הגדול ביותר. אורנשטיין אמנם אינו בעל השכלה גבוהה, אבל גם אינו בשום פנים האויב שלה. הבעיה איננה בו, אלא בדעות הקדומות של בני הדור הישן, דעות שאין לאורנשטיין כל סיכוי לדכאן. הוא הדגיש את ההערכה לאורנשטיין בקהילה, הערכה המוכחת מן הבחירה המחודשת בו לרב, וקבע כי הוא לא היה ראוי לעלכונות ולסבל שנגרמו לו (ולמודלינגר).⁶¹ מנהל המחוז תמך בהקמתם מחדש של בתי הספר היהודיים הגרמניים, במיוחד בלמברג, אבל סבר כי תהליך ההשכלה צריך להתקדם באופן אטי והדרגתי, שאם לא כן, יעורר רק התנגדות. ה'שילוב כאוטי' של התנשאות והשכלה, של זלזול בישן ותשוקה לחדש, שילוב הרווח אצל הצעירים, לא יביא לתוצאה המקווה.⁶²

מן הניתוח של מנהל המחוז עולה שהוא ראה בשוורמריי שעליו ביקשו משכילים כמיזס להתריע, תופעה שקיומה וכוחה נעוצים בנטיותיהם של בני הדור הישן או היהודים ה'פולנים', ולא מגמה דתית חדשה. כמו המשכילים הוא קשר את ה'עלייה לרגל לארץ הקדושה' לחסידים או לשוורמריי. אף שהבין את התסכול של המשכילים הצעירים, הוא האמין כי הדרך לעקור את התופעות שעליהן הלינו היא בתהליך אטי ולא במאבק חזיתי. זו כנראה גם הסיבה לכך שלא ייחס לפרשת ההתרמות את החשיבות שייחסו לה המשכילים, והעדיף שלא לזעזע את המערכת החברתית במקום על ידי פגיעה באליטות המסורתיות שלה.

אחרית דבר

מדוע התעוררה בלמברג שבגליציה בעשור השני של המאה התשע-עשרה התעניינות בארץ-ישראל? בשום מקום בתעודות, לא בתלונות הסודיות, לא בעדויות של המשכילים וגם לא בניתוח של מנהל המחוז, אין רמז לציפייה משיחית שעמדה ברקע הפרשה. נראה שרמזו לסיבה להתעניינות זו מצוי בתלונה נגד אורנשטיין ששלח משכיל מלמברג בשם יעקב קארפ אל לשכת החצר בווינה ב-9 בספטמבר 1819.⁶³ קארפ שלח את תלונתו בניסיון נואש לסלק את אורנשטיין מרשימת

60 תיק ארץ-ישראל, עמ' 119.

61 שם, עמ' 119-120.

62 שם, עמ' 120.

63 ארכיון המדינה ההיסטורי המרכזי של אוקראינה בלבוב, 146-85-2348; אמתע"י HM2/8344.5, עמ' 18-20. כעבור שנה שוב הוגשה תלונה נגד אורנשטיין, והפעם היא עסקה בדרשותיו והוזכר בה גם 'הקשר ההדוק הידוע של הרב הזה לכת החסידות הידועה לשמצה'. את התלונה הזאת שלח מפראג שמואל ויניץ, מהמשכילים הצעירים בלמברג ואחד העדים המרכזיים בפרשת איסוף התרומות לארץ-ישראל. ראו: שם, עמ' 85-89.

המועמדים לבחירות החדשות לרבנות העיר והמחוז שעמדו להיערך ב־16 בספטמבר 1819.⁶⁴ הוא דרש ש'לא להתייחס בשטחיות לממצאי החקירה עד כה על החרם שהוטל על האנשים הצעירים המתמסרים למדעים [Wissenschaften] וכן על איסוף הכספים למהגרים לפלשתינה [...] אלא להמשיך ולחקור באופן ממצה עד שתצא האמת לאור'. לטענתו לשכת החצר כבר הביעה בעבר לפני הנציבות את תמיהתה על המועמדות של אורנשטיין לבחירות החדשות לרבנות, ובעקבות זאת הורו השלטונות המקומיים להסיר את שמו מרשימת המועמדים. אבל לאחר מכן הוגשה עצומה חתומה על ידי רבים מיהודי העיר ובה קריאה לנציבות לחזור בה מהוראה זו ולאפשר לאורנשטיין להציג את מועמדותו. בעצומה הובלט יושרו של הרב, והמתלוננים נגדו תוארו כחתרנים. בעקבות העצומה, אליבא דקארפ, חזרה בה הנציבות מהוראתה הקודמת והתירה להכניס שוב את שמו של אורנשטיין לרשימת המועמדים. ובמקביל היא המליצה על חקירת מעשיו של הרב מאז סיום החקירות בעניינו.

קארפ הדגיש במכתבו כי לאורנשטיין השפעה גדולה על הציבור, הן בגלל סמכותו הדתית והן בגלל הונו הרב ונישואי בנו עם בתו של 'האיש העשיר ביותר בגליציה',⁶⁵ ואם החקירה החדשה תציג אותו בסופו של דבר באור מחמיא יחששו רבים להעיד נגדו בעתיד. במכתבו קבע קארפ כי אורנשטיין ממשיך לפעול כבעבר נגד השכלה מדעית ונגד לימוד השפה הגרמנית, לנהל התכתבות עם 'הפנאטים בפלשתינה', לאסוף עבורם כסף ולגרום להגירה של רבים. נוסף על כך הוא מדגיש בדרשותיו כי היהודים נמצאים בגלות, כי ארץ-ישראל היא מולדתם האמתית, וכי כל המתים מחוצה לה יסבלו בזמן תחיית המתים. בכך הוא גורם להגירה וטומן בלבות השומעים זרעים של חוסר שביעות רצון מן הממשלה הקיימת ומצנן את יחסם למולדת (האוסטרית), דבר המעודד גם התנגדות לשירות הצבאי. גם העניין החסידי לא נעלם מתלונתו של קארפ, והוא האשים את אורנשטיין בתמיכה ב'כת הנוראה של החסידים' ובכך שהעמיד בראשה את בנו כדי שיזכה לכבוד.

הנציבות בלמברג שנדרשה להתייחס לעניין דנה בתלונתו של קארפ ב־12 באוקטובר 1819, ובישיבתה הוכחה טענתו כי לשכת החצר הורתה על סילוקו של אורנשטיין מרשימת המועמדים. לשכת החצר רק התעניינה אם בעקבות הפרשיות השונות יורשה אורנשטיין להשתתף בבחירות לרבנות. עמדת הנציבות הייתה כי ממצאי חקירת התנהגותו של הרב בשנת 1816 הראו כי 'העניינים טופלו', ועניין ההתרמות נותר בבחינת חשד שלא הוכח, כך שהיא לא ראתה כל סיבה להורות על סילוקו מן המועמדות לרבנות. אבל התלונה של קארפ זכתה לטיפול שחייב החוק, והנציבות ביקשה משלטונות המחוז להעביר אליה בתוך חודשיים נתונים מדויקים בכל אחת מן הנקודות שהעלה קארפ במכתבו. תשובת הנהלת המחוז אינה בידינו, אך מכך שאורנשטיין המשיך להיבחר לכהונות נוספות של שלוש שנים עד מותו, בשנת 1839, ניתן להסיק כי תלונתו של קארפ נדחו.

64 הבחירות לרב המחוז נערכו באותו זמן ובאותו אופן כמו הבחירות לחברי מועצת הקהילה, כלומר כל שלוש שנים. ראו: קרניאל (לעיל, הערה 15), עמ' 76, §5; עמ' 78, §18.1.

65 לנה, בתו של האיש העשיר בלמברג, פישל מיזס, נישאה למרדכי זאב, בנו של אורנשטיין. ראו: בלבן (לעיל, הערה 23), עמ' 38.

הסיבות להגירה שמנה קארפ הן אמנם דתיות במהותן אך לא משיחיות. נראה כי בהזכירו בדרשותיו שהיהודים נמצאים בגלות, ושמולדתם האמתית היא ארץ־ישראל, ביקש אורנשטיין להפיג את האופטימיות ואת תחושת השייכות לאוסטריה שהחלו לקנות להן אחיזה בקרב יהודי המקום, שעד לא מזמן היו 'פולנים'. שתי סיבות היו לתחושות אלה: חגיגות סיום המלחמות הנפולאוניות בשנת 1814⁶⁶ והשיפור במעמדה החוקי של גליציה עם פרסום החוק האזרחי הכללי בקיץ 1811 – חוק זה החיל על גליציה את אותה קטגוריה חוקית של כל ארצות הכתר, וכנה לראשונה את כל נתיניה אזרחי המדינה (Staatsbürger).⁶⁷ החוק החדש, שהיה נאור מקודמיו, האיץ את תהליכי הגרמניזציה והגביר את הפטריוטיות האוסטרית בקרב יהודי גליציה. מנגד החזרת ארץ־ישראל לשיח הציבורי ולפעילות הדתית שימשה מעין סכר בפני תהליכי ההשתלבות התרבותית שהואצו בעקבות יישום מערכת החוק החדשה, תהליכים שאורנשטיין ואחרים חששו מתוצאותיהם. ייתכן שזו הייתה הסיבה גם לכך שאורנשטיין, שלא היה חסיד, לא נאבק בחסידות כפי שציפו ממנו המשכילים, שכן סבר כי החסידות ממלאת אף היא תפקיד של מעין סכר כזה. בעיני המשכילים, שראו בהשתלבות במדינה ערך ובשמירת חוקיה את אחד הביטויים החשובים שלו, היה סכר כזה מכשול ולא קו הגנה.

66 על חגיגות הניצחון בלמברג ראו: בלבן (שם), עמ' 31.

67 עם פרסום החוק החדש בוטל החוק האזרחי המיוחד לגליציה משנת 1786. ראו: *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*, Wien 1811, p. v. ראו גם § 4 בחוק.